

ФАКТИ ЯК ОБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНО-СУДОВОГО ДОКАЗУВАННЯ: ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

FACTS AS OBJECTS OF ADMINISTRATIVE-JUDICIAL PROOF: AN EPISTEMOLOGICAL ANALYSIS

Ковбас І.В., д.ю.н., доцент кафедри публічного права
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Гавалешко П.С., суддя
Троїцький районний суд Луганської області

У статті досліджено адміністративно-судове доказування, визначено його процесуальні характеристики. Наголошено, що в адміністративному судовому процесі факти мають вирішальне значення та є важливі для звичайного судового правозастосування. Тому для визначення змісту й обсягу поняття адміністративно-судового доказування потрібно, по-перше, зрозуміти природу і функціональне призначення фактів, що встановлюються при перевірці доказів.

Теорія судових доказувань формувалася і розвивалася переважно в контексті судових процесів, які мають правозастосовну природу (насамперед цивільного та кримінального процесів) та за своїми характеристиками відповідають традиційній моделі правосуддя, тоді як адміністративний судовий процес має низку ознак, що дозволяють зарахувати його до суспільно-правової моделі правосуддя. При цьому у традиційній моделі правосуддя, зокрема й адміністративного, структура осіб, які беруть участь у справі, є біполярною; доказування скеровано на встановлення фактів і переважно має ретроспективний характер; судові рішення зумовлює правові наслідки тільки для осіб, які беруть участь у справі. А в суспільно-правовій моделі правосуддя склад сторін вже має багатопольярний характер, доказова діяльність не обмежується ретроспективою й охоплює головню встановлення фактів-станів та подій, щодо настання яких у майбутньому є висока вірогідність, а об'єктом доказування виступають узагальнені (генералізовані) факти, що виходять за межі конкретного спору, і ті, які набувають властивості відносності в аналогічних судових справах, ініційованих іншими суб'єктами права; судові рішення впливає не тільки на права й обов'язки осіб, які беруть участь у справі, але й здатне змінювати зміст правового статусу широкого кола суб'єктів, не залучених до судового процесу. У цьому сенсі для визначення ознак судового доказування потрібно зміст доказової діяльності, що здійснюється в рамках судових процесів, які мають правозастосовну природу, зіставити з особливостями адміністративного контролю. Зроблено висновок, що факт, який сприймається як подія, не спроможний функціонувати як засіб пізнання. Його не можна зібрати, зберігати і безпосередньо досліджувати. А оперувати можна тільки усвідомленими повідомленнями (інформацією). Як наслідок, можна висунути гіпотезу про те, що докази є образами відбитих фактів об'єктивної дійсності. Отже, щоб відомості про небайдужі праву факти вважалися доказами, вони мають бути наділені процесуальною формою (письмові докази, експертні висновки, свідчення свідків тощо).

Ключові слова: докази, доказування, адміністративний процес, судовий процес, процесуальне право, факти, пізнання фактів.

The article examines administrative-judicial proof and defines its procedural characteristics. It is stressed that in administrative litigation, facts are critical and relevant to usual judicial law enforcement. Therefore, to determine the content and scope of the concept of administrative-judicial evidence, it is necessary, first of all, to understand the nature and functional purpose of the facts established during the verification of evidence.

The theory of judicial evidence was mainly formed and developed in the context of legal proceedings, which have a law-enforcing nature (primarily civil and criminal proceedings), and correspond to the traditional model of justice according to their characteristics, while administrative proceedings have some features that allow them to be attributed to the socio-legal model justice. At the same time, in the traditional model of justice, incl. the administrative one, the structure of the persons involved in the case is bipolar; proving is aimed at establishing the facts and is mostly retrospective in nature; a court decision results in legal consequences only for persons participating in the case. However, in the socio-legal model of justice, the parties' composition has a multipolar character, and the evidentiary activity is not limited to retrospective and covers the establishment of facts-states and events, the occurrence of which is highly probable in the future; the object of proving is generalized facts that extend the limits of a specific dispute and those that acquire the property of relativity in similar court cases initiated by other law subjects. A court decision affects not only the rights and obligations of persons participating in the case but also can change the legal status of a wide range of subjects not involved in the legal process. Thus, to specify the features of judicial proof, it is necessary to compare the content of evidentiary activities carried out within the framework of judicial processes that have a law-enforcement nature with the features of administrative control. It is concluded that the fact which is regarded as an event cannot function as a means of cognition. It cannot be collected, stored, and directly examined. One can appeal using realized facts (information). As a result, it is possible to hypothesize that the evidence is an image of rendered facts of objective reality. Therefore, to consider information about legal facts evidence, it must have a procedural form (written evidence, expert opinions, witness statements, etc.).

Key words: evidence, proving, administrative process, judicial process, procedural law, facts, knowledge of facts.

У сучасному лексиконі важко знайти слово, яке за ступенем своєї універсальності та придатності до різних мовних ситуацій могло б нарівні конкурувати зі словом «доказ». Останнє, з огляду на те, що використовується і в повсякденному вжитку, і в професійному дискурсі, наповнюється стількома сенсами, що його неконвенційне вживання навіть у рамках спілкування з освіченими людьми нерідко може викликати якщо не роздратування, то збентеження. Для простого громадянина доказ асоціюватиметься, найімовірніше, з правдою чи довірою; на сприйняття ж фахівця вплинуть особливості його професійної діяльності: історик як доказ розглядатиме архівні матеріали або історичні свідчення, логік – процес отримання висновку без порушення правил міркування, математик – «ланцюжок символів, організований за певними правилами», учений-дослідник – самі знання, що проду-

куються, які здатні підтверджувати істинність висловлених гіпотез, теорій та емпіричних тверджень [1, р. 1–2].

Саме тому будь-яким правознавцям, які починають свої наукові дослідження у сфері юридичних доказів, завжди доводиться визначатися з понятійною площиною, домовлятися про поняття. Так, американський класик доказового права Дж. Таєр починає розділ свого трактату, який присвячений власне доказам, із вказівки на те, що доказове право «не береться регулювати процес міркувань чи аргументації, хіба що тільки допомагаючи розрізнити та відбирати факти, які надалі можуть бути використані у межах зазначених процесів; ці процеси відбуваються автономно, підкоряючись своїм методам...» [2, р. 263]. У цьому сенсі досить примітно, що в англійській мові на позначення поняття юридичного доказування використовується термін «legal fact-finding».

До речі, у зв'язку із цим треба відзначити, що історичне коріння юридичних доказів не має спільних точок дотику з інтелектуальною генеалогією логічних доказів. Про це свідчить генезис доказового права. Річ у тому, що в середньовіччі ті ж ордали, поединки, присяги чи жереби використовувалися для того, щоб пролити світло саме на фактичну сторону справи [3, р. 2–3] (але наскільки ці «засоби доведення» були здатні забезпечувати достовірне і точне встановлення фактичних обставин – питання, варте окремої уваги).

Оскільки в понятійному складі юриспруденції поняття доказування з'явилося «в процесі професійного осмислення юридичної практики та її наукової рефлексії», воно є органічним поняттям, що не збігається за своїм обсягом і змістом з поняттями з інших галузей знань, які також прийнято позначати терміном «доказування». Наприклад, якщо в логіці під доказуванням розуміють «встановлення істинності одного судження за допомогою інших, уже відомих положень, суджень, прийнятих за справжні», шляхом демонстрації (виявлення та обґрунтування зв'язку між тезою і доказом), то доказування в юриспруденції (процесуальне доказування) являє собою опосередковану форму пізнання, здійснювану за допомогою процесуальних дій і спрямовану на встановлення наявності або відсутності фактів, що мають значення для вирішення справи.

Проте в сучасних юридичних дослідженнях методологічна вимога про необхідність забезпечення понятійної автономності дотримується, на жаль, не завжди, внаслідок чого з'являються не зовсім точні дослідницькі судження. Наприклад, термін «доказування» вживається не в юридичному сенсі у твердженнях про те, що в «адміністративному процесі завжди саме право, а якщо точніше, його зміст (як правових норм оспорюваного акта, так і правових норм, що містяться в акті на предмет відповідності якому проводиться нормоконтроль) стає своєрідним предметом доказування» і «логічні міркування суб'єктів, які беруть участь у справі, що складають їх правові позиції, є основними засобами доказування у справі, на відміну від процесу цивільного» [4, с. 204–228].

У теорії судових доказів під засобом доказування розуміють процесуальну форму доказу, тобто джерело отримання відомостей про факти (наприклад, показання свідків, письмові або речові докази тощо), а ключовою особливістю процесуального доказування є те, що воно, за визначенням, пов'язане з оперуванням фактами [5]. З огляду на дію принципу «суд знає право» (лат. – *iura novit curia*), до предмета судового доказування питання права не входять, оскільки презюмується, що нормативні положення заздалегідь оприлюднені і доведені до загального відома, а тому немає практичної необхідності у встановленні їх дійсної наявності. Однак цей правовий принцип традиційно не поширюється на зміст іноземного права, оскільки вважається, що суддя не зобов'язаний докладно знати іноземне правове регулювання. Тому в судовому процесі іноземне право, яке підлягає застосуванню, потрібно доводити [6, р. 52–53].

Отже, важливою ознакою процесуального доказування є те, що його об'єктом виступають саме факти. Відтак доказова діяльність в адміністративному процесі спрямована на пізнання фактів, а тому «ядром» процесуального доведення виступає саме «пізнавальний елемент». Водночас важливо зробити дві ремарки. З одного боку, процесуальне доведення не варто розглядати суто в епістемологічній площині, оскільки воно складається з низки організаційно-технічних елементів, які, строго кажучи, позбавлені будь-якої гносеологічної складової (наприклад, коли йдеться про витребування доказів, їх представлення, вилучення тощо). З іншого боку, процесуальне доказування не рівнозначне судовому пізнанню фактів, оскільки можна навести приклади, коли обставини, що мають важливе значення для вирішення спору, можуть бути встановлені без доказів (наприклад, загальновідомі факти).

Ще однією важливою ознакою судового доказування є те, що воно завжди здійснюється у формі процесуальних дій, що сприяє виявленню істини і застерігає від можливої омани, помилок. Проте це не єдине призначення процесуальної форми. Процесуальна форма покликана не просто забезпечувати достовірне встановлення фактів, які мають важливе значення для справи, а також гарантувати справедливий механізм судового розгляду. Про це наочно свідчить: (1) наявність, наприклад, спеціальних правил розподілу тягаря доказування; (2) надання привілеїв та імунітетів; (3) звуження або розширення доказових каналів шляхом закріплення спеціальних вимог щодо допустимості доказів (коли певні факти потрібно підтверджувати конкретними видами доказів та засобами доказування); (4) можливість вилучати докази (навіть відносні та достовірні, але отримані з порушенням закону тощо). У цьому плані американське доказове право йде ще далі, дозволяючи суду вилучати навіть докази, отримані без порушення закону, якщо «їх доказова цінність суттєво переважається ризиком несправедливого упередження, внесення плутанини в розглянуті питання, введення присяжних в оману... чи марного накопичення доказів» [7, р. 41]). Інакше кажучи, якщо в інших сферах людської діяльності фактичні дані становлять цінність *per se*, часом незалежно від способу їх отримання, то право не ставить за мету отримати відомості про факти, що шукаються, за будь-яку ціну. Правосуддю важлива справедливість, іноді навіть на шкоду пізнавальному процесу та достовірній реконструкції дійсних обставин конкретних суперечок. Отже, істина у правосудній площині є *sui generis*.

Для того щоб краще усвідомити сутність судового доказування, важливо не просто визначити його мету і суб'єктний склад, а й пропустити їх крізь призму принципу змагальності. Річ у тому, що процес трансформації традиційної моделі суду на суспільно-правову потребує серйозного переосмислення ціннісних підстав правосудної діяльності загалом та змісту зазначеного принципу зокрема.

У контексті судових процесів, що мають правозастосовну природу, принцип змагальності означає, що суд повинен виступати як пасивний (неупереджений) і незалежний арбітр [8, р. 5–6], який не займається збиранням доказів і виносить рішення на основі того доказового матеріалу, який був сформований сторонами. Цей принцип, виступаючи на противагу інквізиційним (розшуковим) засадам судового розгляду, акцентує увагу на самій процесуальній боротьбі, яка – з урахуванням юридичної зацікавленості сторін у результаті справи – сприймається як «найбільш надійний спосіб встановлення істини» [9, р. 3]. На відміну від інквізиційного правосуддя, основною метою якого є встановлення об'єктивної істини, тобто коли твердження про факти відповідають дійсності, змагальне правосуддя обмежується формальною (юридичною) істиною, яка завжди може корелюватися з реальністю. З огляду на дію принципу об'єктивної істини, суд «повинен вжити всіх заходів до достовірного встановлення всіх обставин справи та правовідносин, від яких залежить винесення законного та обґрунтованого рішення суду». При цьому, вказуючи на недоліки суто змагального процесу, дослідники зазначають, що «якби суд став... помилково визнавати дійсні факти неіснуючими, а факти вигадані дійсними, і застосовувати до них потім правила закону з усією точністю, така комедія правосуддя вказувала б на глибоке псування його і була б страшним лихом для народу». Ситуація така стає можливою завдяки тому, що сторони, повністю контролюючи процес формування доказового матеріалу [10, р. 74], отримують можливість розпоряджатися обставинами справи. До слова, у цивільному процесі США взагалі не потрібно доводити факти, яких не заперечують сторони. Більше того, американські суди, здійснюючи правосуддя у цивільних справах, всіляко вітають укладання сторонами угод про фактичні

обставини справи (*stipulation*) для спрощення судового розгляду [11, р. 29]. У навчальних курсах з доказового права як хрестоматійний приклад, що ілюструє сутність принципу змагальності, часто наводиться діалог між баристером і суддею в англійському суді. Помічаючи явні суперечності між свідченнями свідків, засмучений суддя цікавиться в баристера, чи прозвучить у процесі правда. На що отримує спокійну відповідь: «Ні, мій пане, тільки докази» [12, р. 114].

Однак наскільки коректно поширювати принцип змагальності в зазначеному доказовому аспекті на адміністративний судовий процес? Особливо якщо мати на увазі, що ідея про пасивне (нейтральне) становище суду основана на тому, що саме особи, які сперечаються, найкраще обізнані з обставинами конфлікту, що виник між ними [13, с. 34]. Вважається, що оскільки докази, які підтверджують або спростовують існування спірних юридичних фактів (поодинокі факти), перебувають, як правило, у розпорядженні сторін (в адміністративному процесі доказом, наприклад, можуть виступати будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи; у кримінальному процесі доказом скоєння злочину – матеріали, зібрані за результатами попереднього розслідування тощо), оскільки суд у разі самостійного збирання доказів, по суті, починає підміняти інших учасників процесу та виконувати процесуальні дії, не сумісні з функцією вирішення справи. При цьому, якщо суддя бере активну участь у формуванні доказової бази справи, він «приходить до рішення надто рано і, свідомо чи несвідомо, перестає шукати докази чи аргументи, які суперечать його висновкам» [14, р. 312]. А це створює ризик втрати ним об'єктивності та неупередженості, а також сприяє виникненню ситуацій, коли суд змушений перевіряти власні висновки.

З урахуванням викладеного, під адміністративно-судовим доказом потрібно розуміти врегульовану нормами права сукупність процесуальних дій, що здійснюються судом, особами, які беруть участь у справі, і невизначеним колом зацікавлених (у широкому сенсі слова) суб'єктів, спрямованих на достовірне встановлення обставин минулого, фактів станів та подій, які можуть настати в майбутньому, для вирішення питань, які є предметом доказування в адміністративній справі.

У вітчизняній доктрині процесуального права пропонується вузьке та широке розуміння предмета доказування. У вузькому значенні предмет доказування охоплює «обставини, що становлять підставу вимог та заперечень сторін», тобто факти, що мають виключно матеріально-правове значення. У широкому значенні предмет доказування позначає сукупність усіх фактів та пов'язаних з ними обставин, які потрібно встановити для правильного вирішення справи, зокрема обставини процесуального характеру. Друга позиція видається більш виправданою. Як справедливо зазначають дослідники, «якщо критерієм включення тих чи інших фактів до предмета доказування є їх значущість для вирішення... справи... то навряд чи варто заперечувати важливість процесуальних фактів» [15, с. 9].

В адміністративному судовому процесі часто недоведеність саме обставин процесуального характеру стає перешкодою для розгляду справи по суті. Наприклад, якщо заявник не наведе доказів, то суд винесе ухвалу про відмову у прийнятті скарги до розгляду. Разом з тим, якщо знову спрямована скарга того ж заявника буде доповнена вказівкою на застосування норми іншими судами та підтверджена більш актуальними судовими актами, то відмовна ухвала не стане перешкодою для прийняття звернення до провадження і навіть винесення постанови.

При визначенні змісту предмета адміністративно-судового доказування потрібно враховувати, що судова

діяльність може здійснюватися за матеріальними й формальними критеріями. У зв'язку із цим у предметі доказування треба розрізняти змістовні та процедурні факти.

Не підлягають розгляду правові вимоги особи, якщо оспорювані нормативні положення заторкують її фактичне та правове становище. Подібні вимоги спрямовані на уникнення передчасних та спекулятивних суперечок, що мають значення для судового розгляду (*ripeness*). Крім того, американський суд не має права вирішувати питання по суті, якщо на момент винесення підсумкового судового акта особа, що ініціювала судову перевірку, втратила інтерес до результату справи (*mootness*) [16].

Розкриваючи значення поняття доказів, англо-американські дослідники пропонують розуміти під ними «відомості, які дають підстави вірити, що конкретний факт чи сукупність фактів існують» [17, р. 3]. При цьому вони справедливо зазначають, що цих ознак ще недостатньо для розмежування юридичних доказів від доказів, які використовуються в інших сферах людської діяльності, оскільки ті ж науковці, журналісти чи детективи також встановлюють факти та накопичують відомості про них. Тому що дійсно дозволяє говорити про докази в юридичній площині, так це наявність формальної процедури залучення фактичних даних у судовий процес [18, р. 162].

Акцент на процесуальній складовій доказів простежується у визначенні відомого англійського правознавця Дж. Тейлора, який під доказами пропонував розуміти «всі правові засоби, відкидаючи просту аргументацію, які доводять чи спростовують факт, істинність якого підлягає судовому дослідженню» (цит. за: [19, с. 554]). У цьому розумінні основна функція доказового права полягає у визначенні того, хто і в якому порядку має надавати фактичні дані, щоб вони були придатні для використання суб'єктами процесуальної діяльності, відповідальними за вирішення питань факту (*trier of fact*).

На подібні міркування натрапляємо і у вітчизняній процесуальній науці. Наприклад, якщо проаналізувати юридичну літературу, можна виявити, що наші процесуалісти також акцентували увагу на характеристиках об'єкта юридичного доказування. Зокрема, доказ, – відзначають вчені, – «усе, що переконує наш розум в істинності чи хибності якогось факту» [20]. Так само міркують інші дослідники, зазначаючи, що як докази виступають «ті дані, які сторона представляє суду з метою переконати його в істинності факту» [21, с. 127].

Розкриваючи процесуальний аспект юридичного доказування, вчені зазначають, що «у доказі слід розрізняти два елементи: відомості про існуванні факту та джерело, з якого це зведення виходить» [22]. Існування факту підтверджується, власне, зведенням, яке про нього додається. Останнє можна назвати тому основою доказу, а джерело, з якого воно видобувається, – засобом доказу [21, с. 127]. Отже, щоб відомості про небайдужі праву факти вважалися доказами, вони мають бути наділені процесуальною формою (письмові докази, експертні висновки, свідчення свідків тощо).

Дещо іншого погляду дотримувався видатний процесуаліст І. Бентам. Під доказом він пропонував розуміти «факт, отриманий із передбачених законом джерел та передбаченим законом способом, що знаходиться у певному зв'язку з пошуковим фактом, завдяки якому він може служити засобом встановлення об'єктивної істинності шуканого факту» [2, с. 17]. Варто зауважити, що це визначення є одним з найбільш змістовних з евристичного погляду, оскільки відображає глибинну структуру доказу та описує механізм знаходження шуканого факту. Річ у тому, що будь-які фактичні констатації дійсно можливі тільки в тому випадку, якщо суб'єкт, що пізнає, вже має достовірно відомі факти. Очевидно, що висновки про невідомі факти не можуть з'явитися самі собою. Саме тому доказ – це «містечтво робити справедливий висновок з одного факту про інший» [2, с. 18].

Дуже точно передають суть доказів такі слова Дж. Таєра: «Коли особа представляє докази, вона пропонує... вважати встановленим факт, який буде використаний як основа для висновку про існування іншого факту» [2, р. 263]. Мабуть, саме тому І. Бенгам образно називав докази «засобами дослідної перевірки юридичних фактів» [22, с. 20].

Таким чином, можна зробити висновок, що факт, який сприймається як подія, не спроможний функціонувати як засіб пізнання. Його не можна зібрати, зберігати і безпо-

середньо досліджувати. А оперувати можна тільки усвідомленими повідомленнями (інформацією). Як наслідок, можна висунути гіпотезу про те, що докази є образами відбитих фактів об'єктивної дійсності. В адміністративному судовому процесі факти мають вирішальне значення та є важливі для звичайного судового правозастосування. Тому для визначення змісту й обсягу поняття адміністративно-судового доказування потрібно, по-перше, зрозуміти природу і функціональне призначення фактів, що встановлюються при перевірці доказів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Achinstein P. *The Concept of Evidence*. Oxford: Oxford Univ. Press, 1984.
2. Thayer J. B. *A Preliminary Treatise on Evidence at the Common Law*. Boston: Little, Brown, 1898.
3. Haack S. *Evidence Matters: Science, Proof, and Truth in the Law*. New York: Cambridge Univ. Press, 2014.
4. Перепелюк В. І. Адміністративний процес. Загальна частина: навч. посіб. 2-ге вид., змін. і допов. Київ: Центр навч. л-ри, 2004. 368 с.
5. Ho H. L. *The Legal Concept of Evidence*. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. 2015. Winter. URL: <https://plato.stanford.edu/archives/win2015/entries/evidence-legal/> (viewed on 02.08.2022).
6. *The Oxford Handbook of Comparative Law* / ed. by M. Reimann, R. Zimmermann. Oxford: Oxford Univ. Press, 2006.
7. Haack S. *Evidence Matters: Science, Proof, and Truth in the Law*. New York: Cambridge Univ. Press, 2014.
8. Freer R. D. *Introduction to Civil Procedure*. New York, NY: Aspen Publishers, 2006.
9. Gorod B. J. *The Adversarial Myth: Appellate Court Extra-Record Factfinding*. *Duke Law Journal*. 2011. Vol. 61, no. 1. P. 1–79.
10. Damaska M. R. *Evidence Law Adrift*. New Haven-London: Yale Univ. Press, 1997.
11. Eades R. W. *Mastering Evidence*. Durham, NC: Carolina Academic Press, 2008.
12. Huff C. R. *Wrongful Convictions: The American Experience*. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*. 2004. Vol. 46, no. 2. P. 107–120.
13. Шкарупа В. К. *Доказування та докази в адміністративно-примусовій діяльності органів внутрішніх справ (міліції): монографія*. Київ: Укр. акад. внутр. справ, 1995. 163 с.
14. Sward E. E. *Values, Ideology, and the Evolution of the Adversary system*. *Indiana Law Journal*. 1989. Vol. 64, no. 2. P. 301–355.
15. Умнова О. Дослідження та оцінка доказів в адміністративному судочинстві. *Юридичний вісник України*. 2007. № 47.
16. Sedler R. A. *Constitutional Law in the United States*. 2nd rev. ed. Den Haag: Kluwer Law International, 2014. P. 68–77.
17. Dennis I. H. *The Law of Evidence*. 2 ed. London: Sweet & Maxwell, 2002.
18. Loevinger L. *Facts, Evidence and Legal Proof*. *Case Western Reserve Law Review*. 1958. Vol. 9, no. 2. P. 154–175.
19. Уолкер Р. *Английская судебная система: пер. с англ.* Москва: Юрид. лит., 1980. 631 с.
20. *Науково-практичний коментар до Кодексу адміністративного судочинства України: у 2 т. / [за заг. ред. В. К. Матвійчука; В. К. Матвійчук, І. О. Хар]. Вид. 2, змін. та допов. Київ: Алерта; КНТ, 2008. 787 с.*
21. Нечитайло О. М. *Забезпечення доказів в адміністративному судочинстві України. Право і Безпека*. 2010. № 3. С. 127–130.
22. Мельник М. *Засоби, джерела доказування в адміністративному судочинстві України: поняття та особливості*. *Віче*. 2010. URL: <http://www.viche.info/journal/2157> (дата звернення: 03.08.2022).